

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Statutas baltarusių ir užsienio lingvistų tyrinėjimuose: bibliografinė apžvalga

Irina Smirnova

Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinė mokslinė Jakubo Kolaso biblioteka

Baltarusijos Nacionalinės mokslų akademijos Jakubo Kolaso vardo centrinė mokslinė biblioteka be savo pagrindinės veiklos jau daugiau kaip pusę amžiaus kuria informacinius-bibliografinius įvairių mokslo šakų resursus. Tuos darbus atlieka Mokslo tiriamojo darbo informacinis-analitinis skyrius (praityje – Mokslinės bibliografijos skyrius). Nuo 1952 m. jo darbuotojai rengia baltarusių kalbotyros bibliografiją. Per praėjusį laikotarpį spaudoje pasirodė net keturios baltarusių lingvistikos bibliografinės rodyklės, kurios apima mokslinius darbus, išspausdintus nuo 1825 iki 1991 m. Bendras tų rodyklių įrašų kiekis sudaro daugiau kaip 14,5 tūkstančio. Informacija apie mokslines publikacijas, paskelbtas pastaraisiais metais, saugoma elektroninėje bibliografinėje duomenų bazėje (DB) *Беларускае мовазнаўства* („Baltarusių kalbotyra“) Baltarusijos nacionalinės MA Centrinės mokslinės bibliotekos informaciniame-analitiniame skyriuje. Kaip ir spausdinti leidiniai, elektroninė DB kaupia visų lingvistikos sričių mokslo dokumentus: baltarusių kalbos istoriją, dialektologiją, dabartinės kalbotyros problemas, o taip pat ir naujaisių krypčių, kaip kognityvinė lingvistika, etnolingvistika, morfologija ir kt., įrašus. Bendras DB bibliografinių įrašų skaičius, kasdien juos papildant, siekia daugiau kaip 20 tūkstančių.

Bibliografinės rodyklės ir duomenų bazė yra būtinos ieškant mokslinių publikacijų kokia nors tema. Bet jas galima panaudoti ir analitiniam darbui, visų pirma baltarusių kalbos istorijai. Ši publikacija yra mėginimas paanalizuoti dalinę lingvistikos problemą: istorinius baltarusių ir užsienio kalbininkų LDK Statutų tyrinėjimus, panaudojant bibliografines rodykles ir elektroninę baltarusių kalbotyros DB.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Statutas – tai feodalinės teisės įstatymų sąvadas, kuris veikė LDK nuo XVI a. vidurio iki XIX a. vidurio, patyręs tris redakcijas (1529, 1566, 1588 m.). Savo dokumentalumu jis patvirtina vieną iš pačių tobuliausių teisės sistemų to meto Europoje. Būtent Lietuvos Statute buvo suformuluotos valstybinės (konstitucinės) teisės normos, ko iki to laiko nebuvo kitų Europos valstybių įstatymų leidimo praktikoje. Paskutinę Statuto redakciją sudaro 14 skyrių ir 488 straipsniai, kuriuose nagrinėjami valstybinės teisės ir teismo sandoros normos, vedybinės šeimos, žemės ir pilietinė teisė, kriminalinės ir kriminalo procesų teisės. LDK Statutas tapo ne tik teisinės kultūros, bet ir unikaliu raštijos paminklu. Visų Statutų vaidmuo baltarusių kalbos istorijoje nepaprastai svarbus. Jie įtvirtino geriausius to meto kanceliarinės-juridinės kalbos raštijos pasiekimus. Leksikos turtingumu Statutui negali prilygti joks senosios baltarusių raštijos paminklas. Šiuo požiūriu ypatingai pasižymi 1588 m. Statutas – pats didžiausias kodeksas. Todėl dėsninga, kad LDK Statutai visada

būdavo mokslinės lingvistikos tyrinėjami. Ypatingai dažnai juos naudodavo kaip baltarusių kalbos istorijos šaltinius.

Tokiu būdu pirmosios bibliografinės rodyklės analizė parodė, kad 1825–1965 m. baltarusių kalbininkai labai gausiai tyrinėjo leksikologijos, morfologijos ir sintaksės istoriją, remdamiesi trijų Lietuvos Statutų medžiaga. Pirmenybė šiame darbe priklauso E. F. Karskiui – garsiam baltarusių filologui, baltarusių kalbotyros pradininkui. Siekdamas įrodyti, kad baltarusių kalba yra lygiateisė tarp kitų slavų kalbų, jis sudarė pagrindinį baltarusių kalbos raštijos lingvistinį aprašą, taip pat ir Statutų, ištyrė savojo laiko gyvąją kalbą, vietos tarmes, atliko literatūros, folkloro ir dialektologijos užrašų atranką, lygino baltarusių, ukrainiečių ir rusų kalbas. To milžiniško darbo rezultatas – neginčijamas baltarusių kalbos savarankiškumo pripažinimas.

Tolesnis baltarusių kalbos istorijos bibliografinių mokslinių darbų tyrimas leidžia mums nustatyti prioritetas 1825–1965 m. lingvistikos mokslo kryptis. Labai aktyviai buvo tyrinėjama baltarusių raštijos paminklų morfologija, sintaksė ir leksikologija. Dažniausiai kalbos istorijos faktų šaltiniu tapdavo keletas istorinių dokumentų: dalykinės raštijos paminklai (LDK Statutai, Lietuvos Metrika ir kt.), metraščiai, religinė literatūra ir kt. Prie svarbiausių ir reikšmingiausių istorinės morfologijos darbų, kuriuose buvo panaudoti Lietuvos Statutų faktai, galime priskirti šiuos darbus:

kandidatinę A. I. Žuravskio disertaciją apie baltarusių kalbos liepiamosios nuosakos istorinį aspektą (1959 m.), o taip pat nemažai straipsnių, paskelbtų šia tema periodinėje spaudoje;

kandidatinę, o vėliau ir daktarinę, G. I. Karlovo disertaciją apie baltarusių kalbos parodomųjų įvardžių istoriją (1963 m.);

kandidatinę A. A. Krivicko disertaciją apie dabartinę asmeninių ir sangražinių įvardžių santykį baltarusių kalboje (1958 m.);

kandidatinę A. V. Orešenkovos disertaciją tema „Esamojo laiko asmeninių veiksmažodžių formos XVI a. baltarusių raštijoje“ (1958 m.);

kandidatinę E. K. Jurevičiaus disertaciją apie baltarusių kalbos dabartinę ir istorinę daiktavardžių giminės gramatinę kategoriją (1960 m.).

Be išvardytų darbų pirmoje XIX a. pusėje buvo parašyta daug mokslinių istorinės morfologijos straipsnių. Ypač vaisingai dirbo šie lingvistai, kaip V. V. Aničenko, A. J. Biralio, L. M. Šakun ir kt.

Ne tokie gausūs istorinės sintaksės tyrinėjimai. Tarp jų dėmesį patraukia M. G. Bulgakovo moksliniai darbai. Septintojo dešimtmečio pradžioje jis aktyviai reišėsi spaudoje, nagrinėdamas senosios baltarusių kalbos adjektyvinių konstrukcijų problemą. Tuo pat metu buvo apgintos I. I. Kremko ir B. S. Lapovo kandidatines disertacijos sintaksės istorijos klausimais. Visuose darbuose buvo panaudoti kalbos faktai, paimti iš Lietuvos Statutų.

Kaip jau buvo anksčiau pastebėta, LDK Statutai labai turtingi savo leksikografinė medžiaga. Todėl neatsitiktinai daugiausia tyrinėjimų pasirodė apie raštijos paminklų leksiką. Bibliografinėje rodyklėje pristatomi M. G. Bulgakovo, A. A. Veržbovskio, A. I. Žuravskio, V. F. Krivčik, E. Z. Marčenko, o taip pat lietuvių lingvistų Z. P. Daunienės ir L. V. Sudavičienės darbai. Mūsų tyrinėjimui labiausiai reikšmingi yra M. M. Zakarjan darbai – kandidatinė disertacija ir daugelis straipsnių. Jie pašvęsti 1588 m. Lietuvos Statuto žodyno sandarai.

Dviejų kitų bibliografinių rodyklių analizė rodo mokslinę lingvistinių interesų platumą. Istorinių paminklų medžiaga panaudojama tyrinėjant senosios baltarusių kalbos ortografiją, grafiką, žodžių darybą. Tokiu būdu tenka pažymėti A. N. Buliko darbus, jo kandidatinę disertaciją „Senosios

baltarusių raštijos ortografinė sistema“ (1966), monografiją ir daugelį straipsnių. Prie baltarusių senosios kalbos žodžių darybos vaisingai darbavosi P. V. Verchovas. Pasinaudodamas įvairių žanrų istorinių paminklų (tarp jų ir Statutų) medžiaga, jis nuodugniai ištyrė XV–XX a. baltarusių kalbos priesaginių žodžių darybą, kurios galutinis rezultatas – jo kandidatinė disertacija. Tuo pat metu (1966–1985 m.) buvo aktyviai pradėtos tyrinėti atskiros kalbos dalys. Daiktavardžių istorija domėjosi M. A. Židovič (monografija *Baltarusių kalbos daiktavardis*, 1969 m.). M. G. Bulachovas, N. G. Prigodičius, M. P. Dubograjeva, M. M. Zakarjan ir kai kurie kiti, aktyviai dirbdami bei tyrinėdami baltarusių kalbos būdvardžių istoriją. I. A. Koroliova, remdamasi XV–XVIII a. rašytinių paminklų medžiaga, gilinosi į skaitvardžių istoriją. G. I. Karlovas tęsė senosios baltarusių kalbos įvardžių tyrinėjimą. Daktaro disertaciją apie baltarusių kalbos prielinksnių istoriją apgynė P. P. Šuba.

Taip pat aktyviai tuo metu buvo studijuojama istorinė sintaksė. Didelį indėlį į šią lingvistikos sritį įnešė kalbininkai A. P. Gruco (darbai apie prijungiamojo sakinio sintaksę), V. I. Borkovskis (darbai apie vientisinio sakinio sintaksę), L. V. Jelisiejeva (darbai apie senosios baltarusių kalbos veiksmažodžių valdymą) ir kt.

Dėl istorinės leksikologijos, kaip ir anksčiau, šia sritimi domimasi daugiausia. Pasirodo naujos kandidatinės disertacijos: V. A. Bekiš „XV–XVII a. baltarusių paminklų leksikos nagrinėjimas (vardų įvardijimas)“, N. I. Gilevič „Iš baltarusių kalbos socialinės-ekonominės leksikos istorijos. Prievolių, mokesčių, prekybinių muitų ir administracinių-teisinių įmokų pavadinimai XV–XVIII a. raštijos paminkluose“, V. M. Lozovskio „XV–XVIII a. baltarusių raštijos paminklų teisinės terminologijos kalba“, K. V. Skuratos „Metrinų vienetų pavadinimai senojoje baltarusių kalboje (pagal XV–XVIII a. raštijos paminklų medžiagą)“, I. I. Čertko „Vokiečių kilmės leksika senojoje baltarusių kalboje“, A. N. Buliko daktaro disertacija „XVI–XVIII a. baltarusių kalbos leksikos skoliniai“.

Atkreipsime dėmesį į paskutinę publikuotą bibliografinę rodyklę, apimančią mokslinius darbus, paskelbtus 1986–1991 m. Tuo metu aktyviau buvo tyrinėjama senosios baltarusių kalbos žodžių daryba (N. G. Prigodič darbai). Bet kaip ir anksčiau, istorinė leksikologija liko prioritetine lingvistikos kryptimi. Lietuvos Statutų medžiaga panaudojama A. N. Buliko, N. K. Pometko, R. Daidėno darbuose.

Ypatingo dėmesio nusipelno Baltarusijoje 1989 m. išėjęs leidinys *Статут Вяликага княства Аimeoкская, 1588* (*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Statutas, 1588*), su tekstais, komentarais ir rodyklėmis. Jame randame apybraižą apie 1588 m. pasirodžiusio Statuto socialines-istorines aplinkybes, toliau eina jo originalus, adaptuotas ir rusakalbis tekstai, o taip pat enciklopedinis terminų ir sąvokų žinynas. Čia dėmesį patraukia A. I. Žuravskio žodyninis straipsnis „Statuto kalba“. Jame kruopščiai, tiksliai ir išsamiai išanalizuota šio raštijos paminklo grafika, ortografija, fonetika, gramatika ir leksika. Vis dėlto kanceliarinė-teisinė raštija, atlikdama svarbias visuomenines ir valstybines funkcijas, negalėjo remtis tikta liaudies dialektų kalbos savybėmis. Todėl kanceliarinė kalba buvo priversta kurti savitas kalbos priemonės, turtingesnes ir įvairesnes nei liaudies kalba¹.

Dabar atkreipsime dėmesį į elektroninės DB „Baltarusių kalbotyra“ analizę. Jos programinis aprūpinimas leidžia atlikti reikalaujamos informacijos paiešką pagal užsakomus raktinius žodžius,

1 Dar turėtume pridurti, jog tokio pobūdžio LDK Statutų tyrinėjimų publikuota ir Lietuvoje. Plg., pvz.: VALIKONYTĖ, Irena; LAZUTKA, Stanislovas; ir GUDAVIČIUS, Edvardas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001. 383 p.; IDEM (rusų k.). Vilnius: Margi raštai, 2004. 522 p.; LAZUTKA, Stanislovas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*: Zamoiskių ir Firlėjų rankraščių nuorašų paleografija ir faksimilės. Vilnius: Margi raštai, 2007. 535 p. Faksim. Taip pat JAV publikuotas Statuto vertimas į lietuvių kalbą: *Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas*. Vertė Jonė Deveikė; vertimą spaudai parengė, įžangą ir žodynėlį parašė bei bibliografiją sudarė Aleksandras Plateris. Chicago, Ill.: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1971. 261 p. [Red. pastaba].

esant reikalui – ją siaurinti. Iš dokumentų masyvo, kuriame nuo 1992 m. iki dabar, mums pavyko parinkti tai, kas aprėpė raktinius žodžius „rašties paminklai“, „Didžioji Lietuvos Kunigaikštija“. Tų dokumentų analizė, panaudojus Lietuvos Statutų medžiagą, išskėlė aikštėn štai tokius tyrinėjimų dėsningumus. Pirmą kartą lingvistinių tyrinėjimų objektu tapo onomastinė leksika, pateikiama iš raštijos paminklų. Tokių tyrinėjimų dalis priklauso Z. P. Švedovai, I. L. Kopilovui, O. P. Golubovič. Kaip ir seniau, aktyviai tyrinėjama istorinių paminklų leksika. Kai kuriems tokio pobūdžio darbams atstovauja N. V. Poliščuk (Lietuvos Statutų juridinės leksikos tyrinėjimas), T. P. Vlasova (leksikos variantų nagrinėjimas Pirmojo Statuto tekste), I. Koščic (LDK Statutų leksikos, įvardijančios erdvės matmenų matavimus, tyrinėjimas) ir kiti.

Dar reiktų paminėti N. A. Noviko disertaciją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Statuto leksika (1588)“. Tai antrasis (po M. M. Zakarjan darbu) tyrinėjimas, skirtas LDK Statuto leksikai. Jame pateikiami beveik du tūkstančiai nominatyvinių vienetų, išrinktų iš Statuto teksto ir susistemintų pagal leksikos poskyrius: juridinį-teisinį, kanceliarinį-raštvedybos, socialinį-ekonominį ir profesinį-gamybinį – bei jų semantinė ir etimologinė analizė. Autorius taip pat pateikė leksikos vienetų etimologinę charakteristiką, kuri parodė, kad daugumą nominacijų sudaro nuo amžių čia buvusi baltarusių leksika. Tarp skolinių daugiausia pasitaiko polonizmus. Taip pat pažymėtas įvairių paradigminių ryšių buvimas tarp žodžių leksinių-semantinių grupių viduje.

Tokiu būdu atliktoji bibliografinių rodyklių ir elektroninės DB baltarusių kalbotyros analizė parodo, kad lingvistinę Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Statutų medžiagą kalbininkai aktyviai naudojo savo tyrinėjimuose. Beveik visi darbai, skirti baltarusių kalbos istorijai, neapsiėjo be šių istorinių paminklų, kaip geriausių XVI a. kanceliarinės-teisinės raštijos pavyzdžių. Lietuvos Statutai buvo panaudojami ne tik kaip vienos ar kitos kalbotyros šakos šaltinis, bet dažnai būdavo ir tiesioginiu lingvistinių tyrinėjimų objektu.

Vertė Danutė Labanauskienė

The Statute of the Grand Duchy of Lithuania in the Research of Belarusian and Foreign Linguists: a Bibliographical Overview

SUMMARY

The staff of the Department of Information and Analytical Maintenance of Scientific and Research Work (the former Science Bibliography Department) in the Jakub Kolas Central Science Library of the Academy of Sciences of Belarus have been compiling the bibliography of Belarusian linguistics since 1952. So far, four indices of Belarusian linguistics, comprising the science publications published between 1825 and 1991, have been published. The total number of the entries in the indices is more than 14.5 thousands. The information about the recently published scientific publications is kept in the electronic bibliographic database „Беларускае мовазнаўства“ („Belarusian linguistics“). Like the printed indices, the electronic database contains the scientific documents from all the fields of linguistics concerning the history of Belarusian language, dialectology, the problems of the modern linguistics etc. The total number of the entries in the daily updated database is more than 20 thousands.

Using the indices and the database, the article discusses the historical research of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania by Belarusian and foreign linguists.